

HAGYOMÁNY

A Tanácsköztársaság művelődéstörténetéből Nógrádban

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikai koncepciója szervesen kapcsolódott az első proletárhatalom általános politikai irányvonalához. Mindaz, amit a művelődéspolitikai életre hívott és megteremtett, de az is, amit idő híján a gyakorlatban ki nem próbálhattak, szocialista művelődéspolitikánk eleven tárházát képezik. Az oktatás és közművelődés egysége, a demokratikusabb művelődésügy megteremtése, az egyházi vezetés felszámolása, a közoktatás ingyenessége, szocialista eszméisége, a képzés nevelésközpontúsága, a közművelődés, az irodalom és a művészetek népközelbe kerülése máig ható és eleven tanulságokat szolgáltatnak. A szocialista művelődés különös szerepet és jelentőséget kapott Nógrád megyében, ahol köztudottan nagy volt a kulturális elmaradottság, a szegénység és nyomor mellett az írástudatlanság, a vallásos befolyás, nyomasztó a földbirtokosok és a tőkés uralkodó. A polgári demokratikus forradalom, a Tanácsköztársaság néhány hónapja kevésnek bizonyult a nagy hátrányok behozására. Ráadásul az idő jelentős hányada Salgótarjánban, Balassagyarmaton és környékén a külső intervencióval szembeni küzdelemben telt el (a Nógrád megyei vöröskatonák, bányászok, ipari munkások ugyanis — mint az közismert — derekasan helytálltak a szénmedence megvédéséért folytatott küzdelemben és a dicsőséges északi hadjáratban), s a belső ellenforradalmi erők is jelentős energiákat kötöttek le.

A gondokat csak tetézték a megrongált iskolák, az öntevékeny művészeti csoportok működtetésére alkalmas termek alacsony száma. Fékeztek a kulturális célkitűzések következetes megvalósítását a megyében kialakult sajátos politikai viszonyok is. Balassagyarmat, mint megyeszékhely alig rendelkezett szocialista hagyományokkal, a párt befolyása alacsony volt, itt húzódtott meg a megvert, de meg nem semmisített ellenforradalmárok egy csoportja.

Mindezek ellenére a forradalom hatására, a vármegyei direktórium végrehajtotta a Forradalmi Kormányzótanács rendelkezéseit. Határozatot hozott — a balassagyarmati tanintézeteknek tartott együttes értekezletén — az iskolák államosításáról, az iskolaszervezet átalakításáról, a vallásoktatás megszüntetéséről. Intézkedett a szerzetesi iskolák felszámolásáról. Erdemes megjegyezni, hogy az egyházi iskolákban működő tanítók jelentős része elfogadta a világiasodást, a Szent Vince-rendi apácák pedig kijelentették, hogy a szerzetből kilépnek, és mint világi tanítók kívánnak tovább tevékenykedni.

A vármegyei irányító apparátusban szükséges személycseréket részben a Budapestről, a Közoktatásügyi Népbizottságtól küldött forradalmi pedagógusok, részben megyei hűadó szellemű nevelők révén oldották meg. Felmentették Visnovszky Rezső királyi tanfelügyelőt, mert nem kívánt együttműködni a szocialista forradalommal. egyidejűleg a vezetés Rohák Antal kezébe került. A megyei munkástanács intézkedésére a művelődésügyi szakfeladatok irányítására két iskolai bizottságot hoztak létre, az alsó-, illetve a középfokú oktatás irányítására. Elükre Szabó Lajos középiskolai és Tsléry Károly segédtanfelügyelőt nevezték ki.

A Forradalmi Kormányzótanács 54. számú rendelete alapján létrejött megyei művelődési osztály, a járási művelődési osztályok, a művelődési bizottságok megszervezése után az összes eddigi igazgatási és felügyeleti szervezetet megszüntették. Így került sor a tanfelügyelőségek, iskolaszékek és gondnokságok megszüntetésére. A járási művelődésügyi feladatok segítésére szaktanácsok alakultak. A balassagyarmati járás munkájában Erdélyi József és Dr. Schen K. József, Veszely Imre, Ruspay Kálmán, Kőszeghy Albert, ifj. Shramm Pál vett részt.

A szocialista művelődésügyi szervezetek fontos bázisát képezték a községi művelődési tanácsok. Az előírás szerint minden községben művelődésügyi tanácsot hoztak létre, és gondoskodtak róla, hogy azok tagjai csakis szülők, tanítók és orvosok lehetnek. Balassagyarmaton, Homokterenyén, Diósjenőn, Kazáron 3–8 tagú bizottságot alakítottak, több nagyközségben — és a megyeszékhelyen is — különböző szakbizottságokat hívtak életre a művelődési tanácson belül. Balassagyarmaton 1919. május 12-én, később Szécsényben és Salgótarjánban propagandaosztályt létesítettek azzal a feladattal, hogy a felnőtteket — korszerű ismeretanyag nyújtásával — szocialista gondolkodásra nevelje. (Például vasárnaponként előadásokat szerveztek.) Szécsényben megalakították a Magyar Tanítók Szakszervezetének helyi csoportját, melynek elnökévé Nemes Győzöt választották.

Amint az utóbbi példák is mutatják, a rendeletekkel egyidőben, vagy attól sokhelyütt függetlenül lendültek mozgásba a fejlődést sürgető erők, és elősegítették, hogy a lehetőségek szűk határai között az

emberek a kultúrát birtokukba vehessék. Igen sok községi művelődésügyi tanács élni kívánt a lehetőségekkel. De a tetterő, az alkotásvágy, az ügybuzgalom sokszor kevésnek bizonyult. A gondok megoldása foglalkoztatta például Diósjenő község művelődési tanácsát is. Idézek egyik ülésük jegyzőkönyvéből:

„Köztudomású, hogy községünkben két felekezeti népiskola működött párhuzamosan egymással, a volt ref. 2 és a volt róm. kath., szintén 2 tanítóval. Köztudomású azonban, azon tény is, hogy az összes mindennapi tankötelesek száma 250–300 között változik, így mostanig egy-egy tanítóra az alkalmazott négy tanerőt tekintve 70–80 tanköteles jutott. Ezen áldatlan állapot szülte azt is, hogy a tanítók legjobb törekvésük mellett sem voltak képesek a kor követelményeinek megfelelő eredményt elérni. A tanítók számát szaporítani s vele kapcsolatosan új tanteremről gondoskodni, a múlt szűkkeltségé miatt a lehetetlenségek közé tartozott. Most azonban mindkettőről kell, hogy gondoskodás történjék, sőt már történt is, amennyiben a Közoktatásügyi Népbizottság a helybelli izraelita szünidei gyermektelep helyiségeit állami iskola céljaira igénybe vette, illetve azt erre a célra táviratilag lefoglalta. S tekintettel arra, hogy ezen utóbb említett épületben minden különösebb átalakítás nélkül 2 tanterem rendelkezésre áll, az eddigi a tanteremmel együtt 6 tanterem felett rendelkezünk. Indítványozza ennél fogva, írjon fel a Községi Munkástanács a Közoktatásügyi Népbizottsághoz, hogy ez az eddigi 4 tanterő mellé a jövő tanévtől kezdve már hat tanteremben 6 tanerővel megkezdhető legyen az új kor szellemének megfelelő kultúrunka... mondja ki a Munkástanács, hogy óvoda felállítását elsődrendű közzükségletnek tartja.”

Az iskolai oktatás-nevelés elméleti és gyakorlati kérdéseinek vitája már a májusi újságok hasábjain megjelent. A Nógrádi Vörös Újság 1919. május elsejei írásában „Új kultúra” címen megfogalmazza a szocialista nevelés céljait, kiemelve a természettudományok szerepét:

„Új szellem kell az iskolákba. Az iskola fundamentuma a társadalomnak, vagy legalábbis annak kellene lenni. Ha az iskolákban nem úgy nevelik a gyermeket, a fiatalosgot, amint azt a társadalom fejlődés megköveteli, akkor a társadalom nem fejlődhetik. A régi iskolában az onnan kikerülők világosan láthassanak.” „...Hibás rendszer az, ahol a műveltséget általánosságban a történelem, a művelődéstörténet és az irodalom adja. Ellenben a természettudományok mostoha gyermekek voltak a régi világnézetet vallók szemében, mert ezek megtanítják az embert világosan látni és gondolkodni.” „...a dolgozó embernek csak egy harcra van szüksége, harcra a természet mostoha-

ságai ellen, amelyek az ember érvényesülését gátolják: legyőzni és igába hajtani a természetet, ez az a munka, amely nemesít, amely gazdagságot, egészséget, szellemi és testi jólétet ad. Erre a harcra, erre a munkára kell tanítani az iskolákban és a felsőbb oktatásban és iskolán kívül mindenütt. Az ilyen tanítás fog olyan nemzedéket létrehozni, amely emelt fővel, bátran néz szembe a legnehezebb feladatokkal, az ilyen nemzedék világos, tisztánlátó értelemmel, büszkén, öntudatosan fog dolgozni a maga és az összeség boldogulásáért.”

A községi művelődési tanácsok — a Kormányzótanács rendelkezése alapján — intézkedtek a megjelent rendelkezések érvényre juttatásáról; tudomásul vették a hírlapok szocializálása tárgyában hozott rendeletet. Javaslátokat terjesztettek fel a járási osztályokhoz az állami könyvtárak létrehozására. A balassagyarmati Községi Művelődési Tanács — a Balassagyarmaton néhány évvel megszüntetett „Társadalomtudományi Egyesület”-nek mint tudományos ismeretterjesztő társaságnak újbóli megalakítását tervezte, és azt új tartalommal kívánta megtölteni.

A salgótarjáni acélgár és üveggár munkásszínjátsoái a gyár diktatóriuma által szervezett gyűléseken, ünnepségeken szavallatokkal, egyfelvonásos színdarabokkal, felolvasásokkal járultak hozzá a szocialista nevelő munkához.

Külön érdemes kiemelni az acélgári műkedvelők produkcióját. Amellett, hogy a különböző politikai ünnepségeken, gyűléseken rendszeresen felléptek, a Vigadóban — az üveggári és tűzhelygári munkásokkal, valamint a gyár munkásait a Fő-téren megtartott nagygyűlésekre — önálló, egész estét betöltő műsoros esteket rendeztek. A munkások számára ismeretterjesztő előadásokat szerveztek, a zenekar és az énekkar pedig elkísérte a gyár munkásait a Fő-téren megtartott nagygyűlésekre. A gyári Tiszti Casinó tevékenységét — mint a munkáshatalom céljaival szembenálló egyesületét — április elsejei hatállyal megszüntették.

A Nógrádi Népszava 1919. április 23-i és május 4-i száma arról tudósít, hogy a mozgó színház-Balassagyarmatra látogatott. A „Vörös katoná” esten forradalmi dalokat énekeltek, illetve szavallatokat adtak elő. Ezután a politikai megbízott ismertette a katonaeast jelentőségét. A május 4—10-ig tartó filmszínházi műsorban többek között bemutatották az „Aranyember” és az „Őszi vihar” című filmeket.

A közművelődési program végrehajtásában, a kulturális élet fellendítésében — a Közoktatásügyi Népbiztosság által jóváhagyott

műsorral — további két színházársulat is tevékenykedett a megyében. A Marx Színház Salgótarjában, míg egy másik színtársulat Balassagyarmaton vendégszerepelt júliusban.

A társadalmi életben lezajlott forradalom az addig provinciális irodalmi életre is pezsdítőleg hatott. Az írók közül kiemelkedett Nógrádi Pap Dezső „Az idegen katonához” című verse, amelyet a salgótarjáni forradalmi események hatására írt. A forradalmi harcot, a szocialista állam eredményeit dolgozta fel Kopácsi Lajos verse, amely „Eljött az idő” címen jelent meg. Tóth József „Hozsánna Május” című költeményét a Nógrádi Vörös Újság is közölte.

A Nógrád megyei Hivatalos Lap 1919. június 12-i számában ismerteti a Forradalmi Kormányzótanács megjelent rendeleteit, a direktórium művelődéspolitikai határozatait magában foglaló jogszabályokat. A befejező részen közli, hogy a tanács 2000 lakoson felüli községekben július 12-ig, a 2000 lakoson aluliakban pedig június 20-i alakuljon meg. Közli még, hogy a 10. életévüket betöltött tanulók tavaszi és őszi mezőgazdasági munkákba bevonhatók.

A direktóriumok figyelme kiterjedt az iskolai ifjúsági szervezet segítésére is. A megye egyetlen középiskolájában — Balassagyarmaton — megalakult a diákok önkormányzati szervezete, és iskolai újságot szerkesztettek. Balassagyarmaton létrehozták a Gyermekbarátok Egyesületének Intéző Bizottságát, mely június 30-i ülésén elhatározta egy napközi otthon felállítását. Megkérték a községi munkástanácsot, hogy a gimnáziumban a napközi otthon céljára kijelölt helyiséget hozassa rendbe, és a rászoruló gyermekek névjegyzékét állítsa össze. Gondoskodtak a gyermekek játékelátásáról, — az ügyek intézésével Lévy Annát, Mikó Pált és Wágner Mártont bízták meg.

E néhány Nógrád megyei példa is bizonyítja, hogy az első szocialista államhatalom képes volt a kultúra irányítására, dolgozó népünk pedig igényelte a kultúrát. Szocialista államunk méltán tekintti e tekintetben is nagy elődjének a Tanácsköztársaságot, és lel benne a szocialista művelődésügyi kincsesárát.

Molnár Pál

A nógrádi sajtó 1919-ben

1919-ben a Tanácsköztársaság időszakában a mai Nógrád megye területén három lap jelent meg: a *Nógrádvármegye Hivatalos Lapja*, a *Nógrádi Népszava* és a *Nógrádi Vörös Újság*. Ezek a periodikák nem voltak előzmény nélküliek; közülük kettő már hosszú évtizedek óta jelen volt a megye közéletében — ha nem is ezen a címen —, a harmadik viszont jóval későbbi indulású.

A *Nógrádvármegye Hivatalos Lapja* 1919-ben fejlécén már a „48. évfolyam” jelzést viselte, ami nem volt pontos szám, hiszen a lap ekkor már több mint fél évszázada jelent meg: a megye első sajtókiadványai közé tartozik. 1860-ban indult meg: *Nógrádmegyei Hivatalos Hírlelő* címmel. Balassagyarmaton szerkesztették és adták ki. Egy-, nagyrítván kétlapos terjedelemben tartalmazta a megye hivatalos, közigazgatási, adminisztratív intézkedéseit, árverések időpontját, csődök kihirdetését, körözéseket stb. A Tanácsköztársaság idején a lap semmit nem változtatott szerkezetén, tematikáján. Bár már hetente egyszer (csütörtökön) jelent meg, oldalain továbbra is a hivatalos hírek olvashatók. Szerkesztője végig Beke Lajos vármegyei tb. főjegyző maradt. A közlemények eléggé jellegtelenek, nem tükrözik igazán a forradalmi átalakulás viharos eseményeit.

A második lap — a Nógrádi Népszava elődje — a *Nógrádi Hírlap*. Ennek korábbi története nem kevésbé érdeklőtő. 1873-tól 1944-ig élt, kisebb-nagyobb címváltozatokkal. 1873. január 1-én jelent meg az első szám Harmos Gábor szerkesztésében, mint a Deák-párt megyei közlönye. Az 1875-ös pártfúzió után a lap egyesült a balközéppárti *Ipoly*-lyal, s ettől az időtől kezdve a Szabadelvű Párt félhivatalos megyei orgánuma lett. 1878-tól 1906-ig neve *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*. Utóbbi évben vette fel a *Nógrádi Hírlap* nevet. Hetente egyszer, vasárnap jelent meg. 1910-től Majtényi Gyula volt a felelős szerkesztője.

1919-ben az újságon fokozatosan észlelhetők a változás jelei. Először március 2-án, a 9. számban olvasható az új alcím: „A Nógrád vármegyei szocialdemokrata pártszervezetek hivatalos közlönye.” A *Nógrádvármegye* című lap rögtön hozzáfűzte: „A Nógrádi Hírlap szellemében nem ez az első változás, hiszen ez az újság mindenkor olyan irányú, érzelutú és szellemű volt, amilyen a mindenkori kormánybiztos, Volt az már függetlenségi, munkapárti, Prónay-párti, Majláth-párti, Rákóczy-párti...”. A 13. számban az alcím így módosul: „A nógrádvármegyei szocialista pártszervezetek hivatalos közlönye”. A 14. számtól a fejlécre felkerül a jelmondat: Világ proletárjai, egyesüljétek! A szerkesztő és a tulajdonos neve eltűnik a lapról, ami viszont lényeges változás jele. 1919. április 20-án pedig már új címmel vehették kezükbe az olvasók: *Nógrádi Népszava*. Ezzel a névvel augusztus 3-án, a 31. szám jelent meg utoljára.

A lap egyik legfontosabb forrásunk a 133 nap megyei történetére vonatkozóan. Balassagyarmaton szerkesztették, így érthető, hogy zömében helyi jellegű híreket hoz, ám tekintve, hogy a megyei direktóriumnak is itt volt a központja, ennek rendeletei, intézkedései szintén szerepelnek benne. Szinte minden sora lényeges információt tartalmaz, de felhasználásánál a szükséges történelmi forráskritikára szükség van. A cikkek szerzői között ott találjuk Fischer Józsefet, Somló Józsefet, dr. Tittel Zoltánt, Holló Dezsőt, Boros Mórt, Mollinár Gyizellát, Tóth Józsefet.

A harmadik hetilap elődje 1918-ban indult, ugyancsak Balassagyarmaton. 1918. január 1-én látott napvilágot a *Nógrádvármegye*. Alcíme nem ígért újat, szinte minden lapnál ez olvasható: „Politikai, közigazdasági és társadalmi hetilap”. Programja sem mondott többet a nagy általánosságoknál: „... a közönséget szolgálja közérdekű közleményeivel, friss híreivel. Minden, ami a megyei közönséget érdekli, benn lesz lapunkban. A politikában fenntartjuk teljes függetlenségünket, mert csak így védhető meg komolyan a nép érdeke, mely mindennél előbbrevaló.” Hetente egyszer jelent meg ez is, eleinte szombaton, majd később szerdán. Terjedelme, mint a *Nógrádi Hírlap*nak, négy oldal.

Ez a lap április 16-án változtatja meg címét, ezentúl már *Nógrádi Vörös Újság*. Alcíme: „Nógrádmegyei Szocialistapárt szerdán megjelenő hivatalos lapja.”

A szerkesztők neve helyett ezt olvashatjuk: szerkeszti a „Szocialistapárt sajtóbizottsága”. Ennek a számnak a fejlécén még a „Dolgozzunk a dolgozók felszabadításáért” jelszó szerepel, majd a 17. számon már a klasszikus idézet olvasható. A lap utoljára július 9-én jelent meg a 29. számmal. Utána véglegesen meg is szűnt, a korábbi *Nógrádvármegye* sem jelent meg többé. Ami talán nem is lehet véletlen, hiszen a cikkek szerzői között ott találjuk a már említett szerkesztőket, s mellettük Forgács Józsefet, Kazimir Károlyt, Mollinár Gyizellát és Tóth Józsefet, Gróf Lajost stb. . .

A továbbiakban elsősorban kulturális, szociális vonatkozású szemelvényeket közlünk az utóbbi két lapból:

A vallásantítás megszüntetése

„Nógrád vármegye Direktóriuma elrendeli a vármegye területén levő összes iskolákban a vallásant tanításának azonnali megszüntetését.

Utastítja ennek folytán a balassagyarmati Állami Főgimnázium igazgatóját, és Nógrád vármegye Tanfelügyelőjét, hogy azonnal tegyék meg a szükséges intézkedéseket arra nézve, hogy a vármegye területén levő összes iskolákban a hitant tanítása a holnapi naptól kezdve megszüntetessék(. . .)”

Nógrádi Hírlap, 1919. április 7., 14. sz.

Új Lakáshivatal!

„A Munkástanács feloszlatta a balassagyarmati lakáshivatalt és helyébe újat szervezett, melynek elnöke Murár Lajos. Tagjai: Gáborik József, Tusák Vilmos, Sziráczky János, Szomorzik János és Vichtmanegger Nándor, titkár: Feledi Lajos.”

Nógrádi Hírlap, 1919. április 7., 14. sz.

Munkás testező egyesület

„A helybelli szocialista párt kebelében megalakult a sportegyesület, mely már megválasztotta vezetését is. A tagok egyelőre még csak footballozhatnak, de nagy a remény, hogy rövidesen olyan sportpálya fog létesülni, melyen a sport minden ágában lehetséges lesz a sportolás. Mindenki jelentkezék ebbe a sportegyesületbe; amely a „Munkás Testező Egyesület” nevet vette fel.”

Nógrádvármegye, 1919. április 9., 14. sz.

Közérdekű rendeletek és intézkedések

„A proletár állam a nevelést, tanítást, a művelődést is a proletár kezében tartja fenn. A tanulás, a magasabb műveltség megszerzése, a múltban éppúgy, mint minden szellemi, vagy egyéb szórakozás a gazdagok kiváltsága volt, a szegény dolgozó, a proletár pedig butaságban és tudatlanságban nőtt fel, hogy minél csekélyebb műveltség birtokában annál jobban félrevezethető legyen. Epp ezért a Forradalmi Kormányzótanács LIV. számú rendeletében a proletárság nevelése érdekében elrendelte, hogy minden községi, járási és megyei tanácsban művelődési osztály szerveztessenek. A közművelődéshez fűződő óriási proletár-érdek kötelességévé teszi minden tanácsnak, hogy a legmelegebben foglalkozzék ezzel a kérdéssel és a jövő generáció nevelése érdekében mindenki teljes erővel vegyen részt a közművelődés korszakalkotó munkájában.

Elvárjuk, hogy a tanácsok átérzik ezen kötelességük fontosságát és mindent el fognak követni arra, hogy a nevelés eddigi célja, a tudatlan, alkoholisták, beteg proletárok tenyésztése megszűnjön és hogy az iskola ezentúl öntudatos, bátor, egészséges munkásokat neveljen.”

Nógrádi Vörös Újság, 1919. április 30., 17. sz.

Közművelődési Tanács Propaganda Osztálya

„Balassagyarmati Közművelődési Tanács már megkezdte nagy kultúrmisszióját az új társadalmi rend kiépítésére és a proletár társadalom iskolán kívüli művelésére, amikor f. hó 12-én Varga László és Gyórfi Sándor elvtársak elnöklésével városunk nevelő munkásai, orvosi kara és a zenei oktatás szaktekinélényének részvételével megalakította a Propaganda Osztályát(„.)”

Nógrádi Népszava, 1919. május 18., 20. sz.

Meghívó

„Balassagyarmati Közművelődési Tanácsának Propaganda Osztálya a proletár társadalom politikai felvilágosítására társadalmi, közegészségügyi, közgazdasági, szépművészetek iránti érzékének fejlesztésére és nemesebb szórakoztatására vasárnaponként — ezen célból gondosan összeállított műsorral — előadásokat rendez, amely előadások között magasan fogja emelni elismert művészekből alakult kamarazenei társaság („.)”

Nógrádi Népszava, 1919. május 18., 20. sz.

Felhívás!

„A balassagyarmati Szocialista Párt felhívja azokat a volt Kaszinó tagokat, kiknek birtokában a volt Kaszinó könyvtára tulajdonát képező könyvek vannak, hogy haladéktalanul szolgáltatassék a párt titkári hivatalába („.)”

Amennyiben olyan egyénekreól van szó, akik már a párt tagjai és a felszólításnak eleget nem tesznek, a pártból töröltetni fognak, azok az egyének pedig, akik ezután akarnak a párt tagjai lenni, amuaddig nem vétetnek fel, míg a kölcsön könyveket be nem szolgáltatják, A Pártvezetéség.”

Nógrádi Vörös Újság, 1919. május 15., 21. sz.

A művész-délután

„A Közművelődési Tanács Propaganda Osztálya folyó hó 18-án, du. 6 órákor tartotta a megyeház nagytermében első előadását, amelynek tárgysorozata úgy a társadalmi problémák iránt érdeklődők, mint pedig a szépművészetet, a zenét kedvelők igényeit egyaránt kielégítette („.)”

A Munkás Dalárdának a Marsellaise énekszáma után, melyet Erdélyi Karnagy kísért zongorán, Kapos István elvtársunk szavaltta „A jövő álma”-saját szerzeményű, nagy hatást keltő költeményét („.) Ezután felvilágosító, tanulságos felolvasás következett Vály Rezső gimn. h. igazgató tartotta „Az új irányelvek” címen, kifejtvén, mit fog adni az új rend.

A helybelli kamarazenei társaság három művészenek, Cservenyák Éva, Szapko Gyula és Dr. Kovács Bélának két zeneszáma következett, akik kiforrott tehetségüknek legjavát adták, hogy még a proletárság zene iránti érdeklődését növeljék, addig másrészt nemes gyönyörűségben is részletessék. Majd Köröm Piroksa adott elő Krúdy Lenke zongorakísérete mellett két műdalt... Nemeckay Teri fejezte be egy monológgal az előadást „Flam lakodalma” címmel („.) Végezetül a Munkás Dalárda elénekelt az Internacionált.”

Nógrádi Népszava, 1919. május 25., 21. sz.

A Nevelő Munkások Szakszervezete és a Párttitkárság közös munkája.

„Nagyarányú szocialista nevelő munka indul meg a közel jövőben Balassagyarmaton. Erről a munkáról, ennek a munkának a módozatairól tárgyalunk csütörtökön délelőtt a Nevelő Munkások Szak-

szervezetének Balassagyarmati Csoportja és a Párttitkárság.

Az éles kontúrokban kibontakozó megállapodások máris sejtetnek engedik a tömegek szociális nevelés ügyének alaposságát.

A Szocialista Párt Balassagyarmati szervezete: Ifjúmunkás mozgalma, ennek minden vasárnap délelőtt 10 órákor a gimnáziumban tartandó előadásaival szervesen kapcsolódnak a közös munkával, a nevelő munkások tevékenységével; a minden keddi napon a városi háza nagytermében este 8 órákor tartandó Nőnap; a minden csütörtöki napon a vármegyeháza nagytermében tartandó pártnap; a pártkör helyiségében minden hétfő, szerda és pénteki napon tartandó agitátor-képző iskola; a most vasárnap délután 3 órákor a megyeháza nagytermében megalakuló Munkások Gyermekebarát Egyesülete; az ugyanakkor megalakuló Természetbarát Turista Egyesület mind, mind munkára hívják a nevelő munkásokat és minden egyes pártszerv közös munkájában ott lesznek az értelemcsiszoló robotos, nevelő munkással.”

Nógrádi Népszava, 1919. június 15., 24. sz.

Előadások:

„Kedden, 24-én este 8 órákor a megyeháza nagytermében Nőnap — előadás. — A nőknek, a dolgozó asszonyoknak, leányoknak okvetlen meg kell jelenni. Az előadás tárgya: „A nő elhelyezkedése a társadalmi átalakulás idején.” Az előadást Molnár Gizella elvtárs tartja.

Csütörtökön 26-án este 8 órákor a megyeháza nagytermében Pártnap. Előadás. — A pártszervezet tagjai, különösen a munkások kötelesek megjelenni. — Az előadás tárgya: „A jövő iskolája.” Az előadást dr. Mikó Pál elvtárs gimn. nevelő munkás tartja („.)”

Nógrádi Népszava, 1919. június 22., 25. sz.

Olvassunk hasznos könyveket!

„A Szellemi Termékek Országos Tanácsa balassagyarmati elosztójában kaphatók agitációs füzetek, melyek alkalmasak arra, hogy megismerjük a mai társadalmi átalakulást mozgató szocialista-kommunista gondolatokat és eszmék magasztosságát.

A könyvek közül különösen ajánljuk a következőket: Mi a bolsevizmus? Ara 1. — Mit akarnak a kommunisták? 1,20. — A kommunisták (bolsevik) programja. 2. — Szervezett munkás. (Szervezett munkásoknak) 1. — Kommunizálják-e Zsöföt? (Népszerű írás a szocializmusba még be nem vezetettek számára) 1. — Állam és forradalom 4. — Frankel Leó a párizsi kommün magyar vezére. 3. — A hőmezővásárhelyi munkás-zen-dülés 1,50. — A kommunizmus alapelvei 2. — Munka, fegyelem és a rend mentik meg a proletárságot 60 f. Az utópiikus és tudományos szocializmus.”

Nógrádi Vörös Újság, 1919. június 25., 27. sz.

Gimnáziumi tantolyam vörös katonák részére

„A Közoktatásügyi Népbiztos megengedte, hogy gimnáziumunkban azon vörös katonák részére, akik a hét osztályt végezték, a nyolcadik osztály tananyagából hat heti tantolyam rendeztessék, ha elegendő jelentkező lesz.”

Nógrádi Népszava, 1919. június 29., 26. sz.

Agitátor-képző iskola előadásai

„A héten az agitátor iskolának a pártkör helyiségében a következő előadások lesznek: Hétfő: Marx és Engels élete, munkái, és hatásuk a társadalmi fejlődésre. Előadó dr. Gellén Árpád. Szerda: A Kommunista Kéltvány. Előadó: Mikó Pál. Péntek: A proletárság diktatúrája. Előadó: Kazimir Károly. Az agitátor-képző iskola hallgatói egy előadásról sem maradhatnak el. A tantolyam tartalma nincs időhöz kötve, addig tart, amíg a hallgatók a tanulásban oda nem érnek, hogy maguk is tudnak önálló előadásokat tartani. A hallgatók vasárnapi napokon be lesznek osztva községekben szervezési-agitátor munkára, hogy az elméleti tanulás mellett gyakorlatilag is képezzék önmagukat.”

Nógrádi Népszava, 1919. június 29., 26. sz.

Gyermekeelőadás a vármegyeházán

„A vármegyeház öreg falai nem tudnak visszaemlékezni arra, hogy valaha leté volna ott oly rendkívüli lelkesedés, mint a milyen június hó 29-én a művelődési osztály által rendezett gyermekeelőadás megnyilvánult („.)”

Minden egyes gyermek jól felfogta az 6 tanítójának oktatásait és tehetségéhez képest a legjobb-
bat produkálta („.)”

Végtelenül sajnálom, hogy helyszűke miatt nem méltathatok minden egyes műsorszámot külön, de különben is hiábavaló lenne minden fáradozás, mert ezt látni kellett. Ha minden város és falu művelődési osztályai összefognak és ezt produkálják, akkor őszintén mondhatjuk, hogy a jövő nemzedék szellemi fejlődés dolgában biztos alapokra van fektetve az egész országban („.)”

Nógrádi Vörös Újság, 1919. július 2., 28. sz.

Praznovszky Mihály

Nógrádi katonadalok

Az utóbbi két esztendőben katonadalok nyomában jártam-keltem a Salgótarján környéki palóc falvakban. Útjaim legnagyobb meglepetése az volt, hogy az asszonyoknál több szerencsével jártam, mint az „öreg obitosoknál”: az asszonyok nemcsak könnyebben fakadnak dalra, de jobb emlékezettel is őrizték meg a katonadalokat. Ez azt bizonyítja, hogy a katonadal a feltételezettnél szélesebb körben tartozott bele a falusi lakosság dalkincsébe.

Az egykor annyira népszerű dalok ma már nem mindig a maguk teljességében tárnak a gyűjtő elé. Egyikük-másikuk dalama, különösen a kezdősorban, elbizonytalanodhat, szövegüket pedig éppenséggel a vége táján kurtítja meg a rövid emlékezet. A felejtés sajátos vonása az is, hogy a versszakok keveredhetnek egymással, megrontva ezzel a szöveg logikus menetét.

A palóc katonadalok azt a kort idézik, amely a magyar szabadságharc 1849-es levereésével kezdődött és az első világháborúval ért véget. A későbbi évtizedek katonadalai — így a második világháborús katonanóták is — nagyjából ebből az anyagból táplálkoznak. A közel hét évtizednyi korból leggyakrabban megénekelt uralkodó I. Ferenc József császár, akinek neve minduntalan feltűnik a verssorokban. Alakja emlékeztet a népmesék királyára, aki elérhetetlenül messze van a falu emberétől, ezért tegezhetik, s úgy beszélhetnek hozzá, mint egyivású társukhoz: keményen, szókimondóan, bírálóan. A császár az, aki megszokítja a falu természetes életrendjét, a nősülés előtt álló legényeket elorozza szüleiktől, kedvesüktől, és fegyver alatt „hervasztja” távoli városokban. A szövegek hangvétele azonban soha nem közönséges:

„Ferenc Jóska, ha bevettél huszárnak,
Viseld gondját az én édesanyámnak,

Mert ha gondját nem viseled szegénynek,
Nem szolgálok, csak a csillagos égnék”.

„Ferenc Jóska, sejhaj, nyolcvan éves
császár,
Mégis tizennyolc éveseket vizitál,
Tizenkilenc, sejhaj, a huszadikban vagyok,
Gyöngye a karom, nem bírja a fényes kardot”.

Bezzeg kíméletlenül énekelnek a falu bírájáról, elátkozzák, kutyának nevezik, pedig a bíró volt a falu első embere, adtak a szavára a falusi emberek. Mivel azonban jól ismerte a falubeliek apraját-nagyját, minden esztendőben szerepet kapott a katonakötelesek összeírásakor, a sorozáskor. Benne volt minden bizodalomuk azoknak, akik szerették volna magukat kihúzni a katonasorból. És ha a húzódozók nem menekültek meg az egyenruhától, minden haragjuk a bíróra zúdult, szerencsétlenségük okozóját csupán benne látták:

„Bíró, bíró, sej, falusi bíró,
Vágja ki a szemedet a holló,
Azt is azért vágja ki a holló,
Katonának fratott a bíró”.

A katonakötelesek összeírása után a vizitáció következik, melyre a kora tavaszi hetekben kerítették sort. A vizitálás reggelén a legközelebbi hozzátartozók elkísérték a legényeket a kocsmáig vagy a községhez, onnan mentek lovas kocsival a közeli nagyközségbe, városba. Zörgős útjukat végigharsogták a jól ismert sorozódalokkal. Dalukban a kalap a lassan tovatűnő civil élet jelképévé vált:

„Márciusban megyek a vizitációra,
Csárdás kiskalapom tavaszi szellő fújja,

Fújjad, szellő, úgysem soká fújdogálok
már,
majd a Ferenc Jóska katonája leszek már”.

Visszafelé induláskor kalapjukat bőségesen körülfonták nemzetiszínű szalaggal, amely derekukig hullott alá. Csak annak maradt üres a kalapja, akit nem vettek be, az úgy jött haza, szalag nélkül. Hazafelé tartva bizony mérték nélkül iszogattak az útjukba eső kocsmában, így hát még bátrabban megéresztették a hangjukat, mint odafelé menet:

„Életemnek a legszebbik korában
Léptem be a vizitáló szobába.
Rátették a mérleget a gyenge fejemre,
Sírhat, anyám, mert elvisznek messzire”.

„A szécsényi sorozóra süt a nap,
Benne ülnek a sorozó főurak,
Egyik írja gyenge testem állását,
Másik írja szeretőm búcsúzását.

Ha még egyszer tizennyolc éves lennék,
A szécsényi sorozóra bemennék,
Sztéveretném a szécsényi sorozót,
A kislányok szíve szomorítóját”.

Akik a sorozáson „bent maradtak a szitában”, október elsejére a kezükbe kapták a behívólevelet. A legények búcsúztatására regrutabálók rendeztek a bevonulás előtti héten. A nagy napra virradva a regruták ismét körpántlikázták kalapjukat nemzetiszínű szalaggal, kezükbe vették a zöld színű „kuffert”, úgy indultak a községhez. A kufferben ott lapult néhány ing, alsónadrág, törülköző, a cipőtisztító, a borotvafelszerelés... de nem egy helyen még az annyira féltett jegykendő is:

„Édesanyám akkor kezdett siratni,
Mikor kufferomba kezdtem pakolni.
Édesanyám, ne sirass, köszönöm a
nevelést,
Lehajlottam, megcsókoltam a kezét”.

A falu bírája rendelt lovas kocsit, azon vittek az újoncokat az állomásra. A községháza előtt vagy az állomáson vettek búcsút szeretteiktől.

„Gyere, babám, kísérsz az állomásra,
Arra a fekete, gyászos vonatra.
Édes babám, nem szabad, fáj a szívem,
meghasad,
Ha egyedül kell visszajönni magamnak”.

„Sej, verd meg, Isten, ki a gőzöst csinálta,
Ki annak kerekét kerekre megcsinálta.
Azon visznek el engemet olyan messzire,
Első Ferenc József keserű kenyereire”.

Az újoncok dalaiban az új egyenruhát, a bádoggcsajkát, a rézkanalat, a kemény vaságyat, az édeskevés zsoldot emlegetik, és azt a fájdalmas pillanatot, amikor a szigorú regula alapján a hajukat rövidre vágták:

„Sej, ha bemegyek Eger városába,
Egyenest a tűzrelaktanyába,
Széket adnak, hogy üljek le rája,
Éles az olló, göndör hajam vágja.

Göndör a hajam, mind lehull a földre,
Gyere, rózsám, szedd a kötényedbe,
Ahány szálát szedsz a kötényedbe,
Sej, annyi százszor jussak az eszedbe”.

A bakanóták általában bánatos hangvételűek, olykor-olykor azonban felvillan a könnyedebb hang, helyet kap a bakahumor:

„...Katonának úgy jó volna,
Ha a puska sonka volna,
Tölténytáska borosüveg volna,
Ormester úr szép lány volna”.

A huszárdalok jellemzője viszont korántsem a panaszos hang, sokkal inkább a dicsekvés. Büszkeséggel említik mutatós egyenruhájukat, a sárgaszínű nadrágot, kabátot, a

magas tetejű csákót, az oldalukon himbálódnak fényes kardot. A gyors, fegyvelmezett huszárokat magukkal egyenrangú társként említik:

„Kis pej lovam a fedeles rajcsúrban,
Bánatában a standdeszkát kaparja.
Kis pej lovam, ne aggódjál érterem,
Három évig jó gondodat viseltem.

Kis pej lovam nem is eszi a zabot,
Mert tudja, hogy két hét múlva itl hagyom.
Vigyázz, lovam, vigyázz a vezényszóra,
Jobban tudod, mint egy bundás regruta”.

Nagy számban ontják a palóc nótáit az első világháborús „nóták”-at, melyek szinte térképszerűen rajzolják meg azokat a tájakat, országokat, ahol a négy év alatt a magyar katonák viszontagságos útjaikon megfordultak.

„Kárpátokban folyik el a piros vérem...”
„Mikor mentem Románia felé, még a fák is sírtak...”
„Mikor mentem Szerbiának hegyes-völgyes határába...”
„Megy a gőzös, csendesen halad Bosznia felé...”
„Kimegyek a doberdói hegyekre...”
„Olaszország felé nem tudjuk mi az utat...”
„Krakkó alatt van egy kerek erdő...”
„Lemberg felett ki van tűzve a zászló...”

Látomásaikban önmaguk halálát rajzolják meg a frontra kerülő parasztleányok, a koporsójukra boruló kedvesükkal vagy a sírjuk mellett zokogó édesanyjukkal:

„Isten veled, kis falum, örökre,
Én kimegyek meghalni belőle...”

„Ha meghalok, Bözsikém, ki fog engem
siratni,
Ki fog az én koporsómra borulni...”

„Kedves édesanyám, ha fel akarsz
keresni,
A Kárpátok hegyeibe gyere ki,
Ott fekszek egy szomorúfűzfa alatt,
Kedves édesanyám, ott sirasd ki magadat”.

A katonadalok utolsó csoportját a leszereplődalok alkotják: az öreg bakák búcsúznak a katonaelettől, átadják helyüket a regrutáknak, vigasztaló szavakkal szólnak a „bundásokhoz”, és örülnek, hogy már nem tartoznak közéjük.

„Pokrócomnak a négy sarkába varrom a
nevetem,
Általadom, általadom a huszonkettőnek
Hagy olvassa, sejhaj, egy bundás regruta,
Kinek van még, hátra van még a
harminchat hónapja.

Mikor kezdtem leszereplni, a puska volt az
első,
Sírt a bundás, hullt a könnye, mint a
záporosó.
Ne sírj, bundás, ne sírj, letelik az idő,
Nékem is volt, de már letelt a három
esztendő”.

A dallamok szerkezetét vizsgálva első pillanatra szembevetődik, hogy azok a magyar népdalok újabb stílusrétegéhez tartoznak: az első sorok dallama visszatér az utolsó sorban. A gyűjtemény fele moll-, negyede dúr-jellegű. Szép arányban találhatunk mixolid dallamokat, amelyek a magyar katonadalok legjellegzetesebb darabjai. A szótagszámok szélsőségesen változóak: a 11-es szótagszám dominál, de akad 22-es is. („A varsányi bíró háza de magos, köröskörül kilencszalugáteros...”) A dalok tempója még a vidámabb, pattogósabb hangulatú énekekben is mérsékelt gyorsaságú, viszont hangsúlyozásuk jóval erőteljesebb a megszokottnál.

Nagy Zoltán